

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه تربیت معلم آذربایجان

دانشکده الهیات

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عوامل و موانع برکت در قرآن و روایات

استاد راهنما:

دکتر کریم علی محمدی

استاد مشاور:

دکتر رقیه صادقی نیری

پژوهشگر:

رقیه حیدرنژاد

تیر ماه / ۱۳۹۰

تبریز / ایران

«... أنِ إِشْكُرْ لِي وِ لِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ»

لقمان/ ۱۴

تقدیم به:

ساحت مقدس مهدی زهرا(س)؛

عشق و امید عالمیان

و پدرم؛

تندیس مهر و ایثار

و مادرم؛

عصاره‌ی جاودانگی

و همسر مهربانم؛

امیدبخش لحظات زندگی ام

و تمامی پویندگان راه دانش و فرهیختگی

تقدیر و تشکر

سپاس بی‌کران پروردگار بزرگ را که یاریم داد تا بار دیگر گامی کوچک در فراز و نشیب زندگی بپیمایم. اکنون که انجام این تحقیق به پایان رسیده، بر خود لازم می‌دانم تا ضمن شکرگزاری به درگاه ایزد مَنان، سپاسگزار کلیه‌ی عزیزانی باشم که در این راه از یاری و حمایتشان بهره‌مند بوده‌ام. بی‌شک تهیه‌ی این مجموعه میسر نمی‌شد مگر با مساعدت اساتید بزرگوار. پس وظیفه‌ی خود می‌دانم از استاد راهنمای ارجمند و فرزانه‌ام جناب آقای دکتر کریم علی محمدی که با حوصله و دقت نظر، راهنمایی‌های ارزنده‌ای را در تدوین و بهبود کیفی پایان‌نامه ارائه نمودند، کمال تشکر و احترام را داشته باشم و نیز از استاد مشاور فرهیخته‌ام سرکار خانم دکتر رقیه صادقی نیری و همچنین از مدیریت محترم گروه جناب آقای دکتر صمد عبداللهی عابد نهایت سپاس و تشکر را دارم. شایسته است سپاسگزار و قدردان زحمات تمام دوستانی باشم که با راهنمایی‌های خود مرا مورد محبت و لطف خود قرار داده‌اند.

رقیه حیدرنژاد

تیر/۹۰

تبریز/ایران

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
چکیده.....	یک
فصل اول: کلیات و تعاریف پژوهش.....	۲
۱-۱-۱. مقدمه	۳
۲-۱-۱. بیان مسئله	۴
۳-۱-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش	۵
۴-۱-۱. اهداف پژوهش	۵
۵-۱-۱. سوالات پژوهش	۵
۶-۱-۱. فرضیه‌های پژوهش	۵
۷-۱-۱. پیشینه‌ی پژوهش	۶
۸-۱-۱. روش پژوهش	۶
بخش دوم: مفهوم شناسی برکت.....	۷
۱-۲-۱. مفهوم برکت	۷
۲-۲-۱. اقسام برکت.....	۹
۱-۲-۲-۱. برکات معنوی (آسمانی).....	۱۰
۱-۲-۲-۱-۱-الف. دین الهی.....	۱۰
۱-۲-۲-۱-۱-ب. رهبران صالح.....	۱۱
۱-۲-۲-۱-۱-ج. جامعه متدین.....	۱۲
۲-۲-۲-۱. برکات مادی (زمینی).....	۱۳
۱-۲-۲-۲-۱. اقسام برکات مادی.....	۱۳

- ۱۴-۲-۱-الف. آب..... ۱۴
- ۱۴-۲-۱-ب. خاک..... ۱۴
- فصل دوم: اسباب و مصادیق برکت..... ۱۷
- بخش اول: اسباب برکت..... ۱۸
- ۱-۲-۱. دات اقدس خداوند..... ۲۰
- ۱-۲-۲. قرآن کریم..... ۲۳
- ۱-۲-۳. تقوا..... ۲۴
- ۱-۲-۴. نماز..... ۲۷
- ۱-۲-۵. نماز در مسجد سهله..... ۳۱
- ۱-۲-۶. نماز شب..... ۳۱
- ۱-۲-۷. وضو..... ۳۲
- ۱-۲-۸. عدالت..... ۳۲
- ۱-۲-۹. انجام حج..... ۳۳
- ۱-۲-۱۰. دعا..... ۳۴
- ۱-۲-۱۱. صبر..... ۳۵
- ۱-۲-۱۲. انفاق..... ۳۷
- ۱-۲-۱۳. اطعام فقرا..... ۳۸
- ۱-۲-۱۴. نظافت..... ۳۸
- ۱-۲-۱۵. ازدواج..... ۳۹
- ۱-۲-۱۶. مشورت با خردمند..... ۴۰
- ۱-۲-۱۷. آسان گرفتن در داد و ستد..... ۴۲
- ۱-۲-۱۸. استغفار..... ۴۲
- ۱-۲-۱۹. صلۀ رحم..... ۴۲
- ۱-۲-۲۰. نیکی به پدر و مادر..... ۴۳
- ۱-۲-۲۱. رفتار نیک با همسایه..... ۴۴
- ۱-۲-۲۲. سلام دادن هنگام ورود به خانه..... ۴۵
- ۲-۱-۲۳. میانه روی..... ۴۶

- ۴۷..... ۲۴-۱-۲. خوش رفتاری.....
- ۴۸..... ۲۵-۱-۲. عیادت بیمار.....
- ۴۹..... ۲۶-۱-۲. گفتار نیک.....
- ۵۰..... ۲۷-۱-۲. امانت داری.....
- ۵۱..... ۲۸-۱-۲. مدارا.....
- ۵۱..... ۲۹-۱-۲. نام گذاری به نام پیامبران.....
- ۵۲..... ۳۰-۱-۲. پرهیز از فتنه گری.....
- ۵۲..... ۳۱-۱-۲. غذا خوردن دسته جمعی.....
- ۵۲..... ۳۲-۱-۲. بسم الله گفتن.....
- ۵۳..... ۳۳-۱-۲. زیاد دادن جنس به مشتری.....
- ۵۳..... ۳۴-۱-۲. کوتاهی آرزوها.....
- ۵۴..... ۳۵-۱-۲. راستگویی.....
- ۵۵..... بخش دوم: مصادیق برکت.....
- ۵۵..... ۱-۲-۲. انبیاء.....
- ۵۵..... ۱-۱-۲-۲. حضرت نوح(ع).....
- ۵۶..... ۲-۱-۲-۲. حضرت ابراهیم(ع).....
- ۵۷..... ۳-۱-۲-۲. حضرت موسی(ع).....
- ۵۸..... ۴-۱-۲-۲. حضرت عیسی(ع).....
- ۵۹..... ۵-۱-۲-۲. حضرت محمد(ص).....
- ۶۰..... ۲-۲-۲. اهل بیت.....
- ۶۱..... ۳-۲-۲. مؤمنان.....
- ۶۱..... ۴-۲-۲. دختران.....
- ۶۲..... ۵-۲-۲. زنان کم خرج.....
- ۶۲..... ۶-۲-۲. بزرگان.....
- ۶۳..... ۷-۲-۲. مکان های پربرکت.....
- ۶۳..... ۱-۷-۲-۲. زمین.....
- ۶۴..... ۲-۷-۲-۲. کعبه.....

- ۶۵..... سرزمین شام. ۳-۷-۲-۲
- ۶۵..... سرزمین فلسطین. ۴-۷-۲-۲
- ۶۶..... کربلا. ۵-۷-۲-۲
- ۶۶..... قم. ۶-۷-۲-۲
- ۶۶..... زمان های مبارک. ۸-۲-۲
- ۶۷..... ماه رمضان. ۱-۸-۲-۲
- ۶۷..... ماه شعبان. ۲-۸-۲-۲
- ۶۸..... ماه رجب. ۳-۸-۲-۲
- ۶۸..... عید قربان. ۴-۸-۲-۲
- ۶۹..... عید غدیر. ۵-۸-۲-۲
- ۶۹..... روز جمعه. ۶-۸-۲-۲
- ۶۹..... صبح خیزی. ۷-۸-۲-۲
- ۷۰..... حیوانات بابرکت. ۹-۲-۲
- ۷۱..... شتر. ۱-۹-۲-۲
- ۷۱..... گوسفند. ۲-۹-۲-۲
- ۷۲..... گاو. ۳-۹-۲-۲
- ۷۳..... اسب. ۴-۹-۲-۲
- ۷۳..... زنبور عسل. ۵-۹-۲-۲
- ۷۳..... خوردنی ها و نوشیدنی های بابرکت. ۱۰-۲-۲
- ۷۴..... آب باران. ۱-۱۰-۲-۲
- ۷۴..... آب زمزم. ۲-۱۰-۲-۲
- ۷۴..... آب فرات. ۳-۱۰-۲-۲
- ۷۵..... شیر. ۴-۱۰-۲-۲
- ۷۵..... نان. ۵-۱۰-۲-۲
- ۷۵..... جو. ۶-۱۰-۲-۲
- ۷۶..... قارچ ها. ۷-۱۰-۲-۲
- ۷۶..... عدس. ۸-۱۰-۲-۲

۷۶ تره. ۹-۱۰-۲-۲
۷۶ عسل. ۱۰-۱۰-۲-۲
۷۷ زیتون. ۱۱-۱۰-۲-۲
۷۸ خرما. ۱۲-۱۰-۲-۲
۸۰ فصل سوم: موانع برکت
۸۱ ۱-۳. اعمال ناشایست
۸۲ ۲-۳. فساد نیت
۸۳ ۳-۳. اسراف
۸۳ ۴-۳. مال حرام
۸۴ ۵-۳. علم آموزی ریایی
۸۵ ۶-۳. فریب مسلمان و ندادن حق به او
۸۵ ۷-۳. ناسزاگویی
۸۶ ۸-۳. سبک شمردن نماز
۸۷ ۹-۳. بخل
۸۸ ۱۰-۳. دروغ
۸۸ ۱۱-۳. داوری به ستم
۸۹ ۱۲-۳. ناسپاسی و کفران نعمت
۹۰ ۱۳-۳. ترک امر به معروف و نهی از منکر
۹۱ ۱۴-۳. داغی غذا
۹۱ ۱۵-۳. خواب صبحگاهان
۹۲ ۱۶-۳. خرید از محارف
۹۲ ۱۷-۳. بسم الله نگفتن هنگام غذا خوردن
۹۲ ۱۸-۳. قسم خوردن هنگام فروش
۹۲ ۱۹-۳. دوری از دانشمندان
۹۳ ۲۰-۳. فروتنی در برابر دنیاداران
۹۳ ۲۱-۳. زنا
۹۵ ۲۲-۳. تکذیب انبیاء

۲۳-۳. عدم پرداخت زکات..... ۹۵

نتیجه گیری..... ۹۸

فهرست منابع..... ۹۹

چکیده

مشاهده می‌شود که نوع پیشرفت انسان‌ها، با وجود امکانات همسان، با یکدیگر مختلف است. به این صورت که، شخصی با عمر کوتاه خود، خدمات ارزنده‌ای به جامعه ارائه می‌دهد و در زمینه‌های مختلف - با انجام تحقیقات علمی - گره از کارهای بزرگ می‌گشاید و از مجهولات جامعه می‌کاهد، در حالی که دیگری نمی‌تواند چنین کند. در مورد رزق و روزی نیز این امر به صراحت دیده شده که برخی افراد با درآمدهای اندک، از زندگی بابرکتی برخوردارند؛ ولی عده‌ای با سرمایه‌های فراوان، اظهار می‌کنند که در زندگی شان برکت ندارند. این جاست که انسان با بصیرت کافی، به این نکته می‌رسد که اسباب برکت در این جهان فقط محدود به مادیات و امور حسی نیست؛ بلکه در پس این مادیات، امور معنوی سهم بسزایی در ایجاد برکت در زندگی انسان‌ها دارند. پژوهش پیش رو با عنوان "عوامل و موانع برکت در قرآن و روایات" به بررسی جنبه‌های مختلف "برکت" در آیات قرآن و روایات معصومین (ع) می‌پردازد.

برکناز مهم‌ترین مسائل فرهنگی بشری است که همه انسان‌ها، با هر عقیده و اندیشه دینی، خواستار وجود آن در زندگی خود بوده و پیوسته در پی رفع موانع پیش روی آن و زمینه‌سازی تحقق آن هستند. از سوی دیگر، هدف دین مبین اسلام، رساندن برکت به انسان‌ها و فراهم نمودن شرایط حصول آن و رفع موانع آن‌ها است. به همین جهت در تحلیلی که صورت گرفته است، شاهد استعمال مکرر برکتو مشتقات آن در آیات نورانی قرآن کریم و روایات روشنگر معصومین (ع) در زمینه‌های مختلف اعتقادی و اخلاقی و عملی و اجتماعی و ... بودیم. این موضوع ما را بر آن داشت تا با بررسی پیرامون واژه "برکت" در تفاسیر و کتب معتبر روایی بتوانیم تحقیقی در حدتوان، جهت آشنایی هر چه بیشتر با جنبه‌های مختلف این موضوع مهم (اسباب و مصادیق و موانع آن) ارائه دهیم.

لازم به ذکر است که همه آن‌چه در زمین و آسمان در اختیار انسان‌ها قرار دارد، دارای برکت هستند. و اگر در متون اسلامی، به برخی از موارد - کعبه، انبیاء، سرزمین‌های خاص و ... - به عنوان مصادیق و کارهای بابرکت اشاره شده، بدان معنی نیست که سایر موارد برکت ندارند؛ بلکه از آن جهت است که این موارد از برکت بیشتری برخوردار هستند. هم چنین همان گونه که عواملی چون: تقوا، نیکی به پدر و مادر، نماز، امانت‌داری، صلح رحم، صبر، انفاق، صداقت، عدالت و ... در به وجود آمدن برکت مؤثرند، در مقابل، موانعی چون: انجام اعمال ناشایست، تکذیب انبیاء، دروغ‌گویی، عدم پرداخت زکات، بخل، سبک شمردن نماز، کفران نعمت و ... نیز در از بین رفتن برکت نقش بسیار مهمی دارند. بنابراین می‌توان گفت، همان گونه که ارزش‌های اعتقادی و اخلاقی در به وجود آمدن برکت مؤثرند، ضد ارزش‌ها نیز در از بین بردن برکت، نقش بسیار مهمی دارند. پس باید آن‌ها را شناخت و از آن‌ها دوری کرد تا گرفتار عواقب دشوار آن‌ها نشویم و با اعمال خود برکت را از زندگی نبریم.

کلید واژه: برکت، عوامل، موانع، قرآن، روایات

فصل اول

کلیات و مفاهیم

بخش اول : کلیات و مباحث مقدماتی

۱-۱-۱. مقدمه

قرآن بزرگ‌ترین هدیه‌ی الهی است که خداوند با فرود آوردن آن بر پیامبر اسلام (ص) به انسان منت نهاده است. قرآن نوری است که دل‌ها را روشن می‌سازد، دارویی است که سینه‌ها را شفا می‌بخشد. مطالب قرآن، آب گوارایی است که عطش عاشقان را سیراب و دل ژرف اندیشان را سبز و با طراوت می‌کند. آیات این کتاب مقدس، خود، گویای این حقیقت است که، باید هر چه بیشتر درباره‌ی قرآن بیندیشیم و از منابع و معارف ناب و گران‌بهای آن تا حد امکان برداشت کنیم. این کتاب مقدس، یک مجموعه‌ی کامل از معارف بشری و علوم انسانی است که در زمینه‌های مختلف احکام، جامعه‌شناسی، حقوق، اخلاق، تربیت و ... سخن می‌گوید و در همه‌ی آن‌ها، دیدگاه خود را ارائه می‌دهد. خوش بختانه، در عصر حاضر گام‌های بزرگی، در مورد کشف و تبیین و طبع و نشر معارف قرآن برداشته شده و با روش‌های مختلف، به بررسی آیات پرداخته شده است. اما به نظر می‌رسد، بررسی آیات قرآنی و روایات پیرامون واژه "برکت" تا حد امکان کاری نو و جدید می‌باشد. این واژه در آیات قرآن به صورت مفرد به کارنرفته است، ولی در سه آیه (اعراف/۹۶؛ هود/ ۴۸ و ۷۳) به صورت جمع به کاررفته است. "تبارک" یکی از مشتقات برکت است که نه بار در قرآن کریم، به طور اخص، برای خداوند به کاررفته است و سایر مشتقات آن به اشخاص و اماکنی که از لحاظ مادی یا معنوی، ناظر به این معنی اند، استعمال شده است. برای کسب برکات الهی راه‌های مختلفی وجود دارد که باید آن‌ها را شناخت و با بهره‌گیری از آن‌ها به برکات دست یافت. شناختن مصادیق نیز، اهمیت آن‌ها و دلیل برکت بودن آن‌ها را برای ما آشکار می‌کند. می‌توان گفت اسباب و مصادیق، ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر دارند؛ تا جایی که می‌توان مصادیق را زیر مجموعه اسباب دانست؛ زیرا آنچه مصادیقی برای برکت است، برکت زاست. همه‌ی انسان‌ها در تمامی دوران‌ها، خواستار وجود "برکت" در زندگی خویش بوده و هستند و همواره در پی فراهم آوردن شرایط و زمینه‌های پیدایش آن هستند. تحقیق پیش رو شامل سه فصل می‌باشد که هر فصل نیز به تعدادی بخش با عناوینی که در ذیل می‌آید، تقسیم شده است: فصل اول مربوط به کلیات تحقیق می‌باشد که به دو بخش ۱- مباحث مقدماتی (تبیین موضوع، پیشینه موضوع و ...) و ۲- مفهوم شناسی (برکت و مفردات آن

و....) تقسیم می‌شود. فصل دوم در دو بخش ۱- اسباب برکت و ۲- مصادیق برکت تقسیم می‌شود و بخش سوم در بردارنده موانع برکت می‌باشد.

ما در این تحقیق، سعی خواهیم کرد مفهوم "برکت" را در کتاب آسمانی و روایات معصومین (ع) بررسی کرده و به بیان مصادیق، عوامل و موانع کسب برکات الهی بپردازیم؛ باشد که با استعانت از لطف ایزد منان بتوانیم گامی در مسیر کسب برکات الهی برداریم.

۱-۲-۱. بیان مسأله

سرچشمه‌ی تمام برکات در جهان هستی، خداوند متعال است و همه‌ی پدیده‌ها، چه بخواهند و چه نخواهند، چه بدانند و چه ندانند، به اندازه‌ی ظرفیت خویش از برکات الهی برخوردارند. برکت، برقراری خیر خداوندی در چیزی است و برکت را از آنرو "برکت" می‌نامند که خیر در آن ثابت است؛ و خداوند در آیه ۹۲ سوره ی انعام (وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مَبَّارٌ كُمْصَدَّقًا الَّذِي يَبِينُ يَهُودًا لَنْتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْحَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ حَافِظُونَ؛

و اینجست هکتابی است که ما آنرا فرود فرستادیم، و کتاب- های را که پیش از آن آمده تصدیق می‌کند. و برای این که مردم مکه و کسانی را که پیرامون آنند، هشدار دهی. و کسانی که به آخرت ایمان می‌آورند، به قرآن نیز ایمان می‌آورند، و آنان بر نمازهای خود مراقبت می‌کنند.) قرآن را کتابی پر برکت معرفی کرده و می‌فرماید: این کتابی است که ما آن را نازل کرده ایم، هم پر برکت است و هم تصدیق کننده‌ی کتاب‌های پیشین. این آیه‌ی شریفه، یکی از نشانه‌ها و ویژگی‌های قرآن کریم را مبارک بودن آن ذکر می‌کند. اگر قرآن یکی از ویژگی‌های خود را مبارک بودن معرفی نموده است، به این دلیل است که خداوند در آن کتاب، برکت و خیر کثیری به ودیعه گذاشته است که موجب هدایت مردم به قویم ترین راه‌ها می‌شود. و اگر در آیه ۹۶ سوره

اعراف فرموده: "وَكُونُوا هُدًى لِقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقُوا الْفِتْنَةَ عَلَيَّمْ بَرَكَاتِ مَنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ؛ و اگر مردم شهرها ایمان آوردند و به تقوا گراییدند، قطعاً برکاتی از آسمان و زمین برایشان می‌گشودیم، ولی تکذیب کردند، پس به کیفر دستاوردها، گریبان آنرا گرفتیم."، برای این است که خیرات در زمین و آسمان قرار گرفته‌اند و از آن جایی که خیرات الهی به صورت نامحسوس از مقام ربوبیتش نازل می‌شود، چیزی که دارای زیاده‌ی نامحسوسی است، می‌گویند مبارک‌و دارای برکت است. علت اینکه به شب نزول قرآن "لیلۃ المبارکة" می‌گویند، این است که آن شب، ظرف خیر کثیری از رحمت و اسعه‌ی الهی است که به خلق می‌رسد. از اینرو، شایسته است

عوامل و موانع آن، مصادیق آن، از جمله مکان های بابرکت ، زمان های بابرکت ، پدیده های پربرکت و ... در قرآن و روایات مورد بررسی قرار گیرد. باشد که موجبات آگاهی و هدایت مردم در جهت رفع موانع آن را فراهم کنند.

۱-۱-۳. اهمیت و ضرورت پژوهش

با توجه به این که یکی از سنت های الهی، تلازم ایمان و عمل صالح با نزول برکات است؛ وعده ی قرآن کریم این است که اگر جامعه ای ملتزم به دستورات الهی باشد، انواع برکات از جمله بارش باران ، فراوانی نعمت ، امنیت و... شامل حال آنان می شود و نعمت و شادابی زندگی کسی از بین نمی رود، مگر به خاطر گناهی که مرتکب می شود. از آن جا که انسان همواره طالب کمال و خیر می باشد، لازم است برای رسیدن به این مهم، عوامل و موانع برکت و مصادیق مختلف آن مورد بررسی قرار گرفته و دیدگاه قرآن در این مورد بیان گردد.

۱-۱-۴. اهداف پژوهش:

- معرفی قرآن به عنوان پربرکت ترین کتاب برای همه ی اعصار و قرون
- بیان عوامل و موانع برکت در قرآن و روایات
- شناسایی پدیده ها و افراد بابرکت در قرآن و روایات
- شناسایی زمان های بابرکت در قرآن و روایات برای بهره گیری از آنها به نحو احسن

۱-۱-۵. سؤالات پژوهش:

- ۱- مفهوم برکت در قرآن چیست ؟
- ۲- عوامل و موانع برکت در قرآن و روایات چیست؟
- ۳- مصادیق برکت در قرآن و روایات چیست ؟

۱-۱-۶. فرضیه های پژوهش

- ۱- برکت به معنای ثبوت خیر، نمو و زیادی ، خیر فراوان همراه با میمنت و بالندگی
- ۲- عواملی چون ایمان و تقوا، شکرگزاری، سحرخیزی، عدالت ، صله رحم و موانعی چون تکذیب انبیاء، پرداخت نکردن زکات ، گناه، بدزبانی و... را می توان برای برکت یاد کرد.

۳- بارزترین مصداق برکت، خود قرآن می باشد. و در کنار آن، افرادی چون پیامبر، مومنین و مکان هایی چون مکه و پدیده هایی چون زیتون و خرما... می توانند به عنوان مصداق ذکر شوند.

۱-۱-۷. پیشینه پژوهش :

مقالات نوشته شده در زمینه های متعدد، از جمله: برکت و رابطه ی آن با معنویت، برکت در اموال، برکت در قرآن، می توانند به عنوان پیشینه ای نظری برای این بحث باشد. ولی به نظر می رسد، کار تحقیقاتی مستقل که این موضوع را به صورت گسترده و کامل با استفاده از تفاسیر و احادیث مورد بررسی قرار دهد، صورت نگرفته است. هرچند کتاب " خیر و برکت در قرآن و حدیث" مباحث خوبی را در این زمینه جمع آوری کرده است؛ ولی در آن، هیچ بررسی و بحث تفسیری در آیات یا روایات صورت نگرفته است. ما در این پروژه، هرچند نمی توانیم تمامی آیات و روایات مربوطه را بیاوریم؛ ولی به قدر توان به بیان مطالبی خواهیم پرداخت تا مسأله تا حدودی تبیین شود.

۱-۱-۸. روش پژوهش:

آگاهی و انتخاب روش مناسب می تواند پژوهشگر را در رسیدن به اهداف یاری کند. روش تحقیق در این رساله، به صورت کتابخانه ای و توصیفی می باشد که با استفاده از کتب مختلف تفسیری و روایی انجام خواهد شد. مراحل کار تحقیق به صورت فیش برداری، تنظیم فیش-ها، فصل بندی، و نهایتاً تدوین و نگارش خواهد بود.

بخش دوم: مفهوم شناسی برکت

۱-۲-۱. مفهوم برکت:

برکت در لغت به معنای زیادی و عدم نقصان استو "تبریک" یعنی دعا و طلب برکت، و "تبارک الله" تمجید و تجلیل خداوند است. (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۳۶۸) مصطفوی، برکت را به معنای خیر و فضل و زیاده می داند؛ چه مادی و چه معنوی. (مصطفوی، ۱۴۱۶ق، ج ۱، ص ۲۵۹) به عبارتی، برکت درشیء، به معنای ثبوت خیر الهی است. بنابراین، برکت ثبوت خیر خداوند در چیزی است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۱۹) ابن منظور برکت را به معنای زیادی و نمو می داند و می گوید: برخی همچون فرء، برکت را به معنای سعادت و برخی مانند ازهری، به معنای علو و برتری دانسته اند. (ابن منظور، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۳۸۷)

به نظر می رسد که از مجموع کلمات اهل لغت، چهار معنی برای برکت وجود دارد: ۱. ثبوت خیر الهی در اشیاء؛ ۲. نمو و زیادی؛ ۳. سعادت؛ ۴. علو و برتری. می توان گفت سعادت و علو و برتری نمی توانند معنای برکت باشند؛ بلکه اینها، نتیجه ی برکت هستند؛ زیرا کسی که سرمایه ای پربرکت داشته باشد؛ به سعادت و بزرگواری می رسد؛ لذا قول افرادی که برکت را به معنای ثبوت خیر در چیزی یا زیادی و نمو می دانند، مناسبتر است و با معنای عرفی و لغوی برکت تناسب دارد. واژه هایی که به نوعی می تواند مرتبط با برکت باشد، خیر و فضل و زیاده است. خیر چیزی است که همه کس به آن راغب می شوند، مثل عقل، عدل و هر چیز سودمند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۱۶۷) و فضل همان زیادت و رحمت و احسان است. (همان، ص ۶۳۹) و در اصطلاح، خیری است که متناسب با ظرفیت و کارکرد هر پدیده ای، در آن نهاد می شود؛ مثلاً برکت در نسل، به فراوانی فرزندان است و برکت در وقت، این است که گستردگی کارهای انسان در زمان خاص، بیشتر از کار کسانی مانند او، در همان مقدار می باشد. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۲۰۱) در این قسمت جهت درک هر چه بهتر معنا و مفهوم "برکت" و نحوه کاربرد آن در قرآن و روایات به بررسی و بیان نظرات برخی مفسران می پردازیم:

۱. مولف مجمع البیان می نویسد: برکت ثبوت و ماندن خیر است در حال نمو (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۴، ص ۶۹۷)

۲. علامه طباطبایی (ره) در تفسیر شریف "المیزان" بعد از اشاره به معنای لغوی "برکت" می نویسد: چون این معنا مستلزم یک نحو قرار گرفتن و ثابت شدن

است، لذا این کلمه را در ثبوت که لازمه‌ی معنای اصلی است، نیز استعمال کرده و می‌گویند: "ابتَرَکُوا فِی الْحَرْبِ - در جنگ پای برجا شده و به عقب برنگشتند" و به همین مناسبت آن محلی را که مردان دلیر و شجاعان لشکر موضع می‌گیرند "برکاء" و "بروکاء" می‌نامند، و نیز در جایی که حیوان از راه رفتن باز می‌ایستد و به هیچ وجه تکانمی‌خورد، می‌گویند: "ابتَرَک الدَّابَّةُ" و آب انبار را به همین جهت "برکه" می‌نامند، برای اینکه آب انبار محل ثابت شدن و قرارگرفتن آب است. و برکت ثبوت خیر خداوندی است در چیزی و اگر فرموده: "وَلَوْ أَنَّهُمْ آتَوْهُ بِآلِهَاتٍ مِّن دُونِ اللَّهِ لَكُنُوا عِبَادًا لِّآلِهَاتِهِمْ فَخَذَّ اللَّهُ عُقُوبَهُمْ لِمَا كَفَرُوا بِاللَّهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" کثر همفأخذناهم بما كانوا آيکسيون؛

اگر مردم مقربیه‌ها ایماناً و رده‌وپرهیزگاری پیشه کرده بودند، برکات آسمانوزمین را بهره‌ویشانمی‌گشودیم؛ ولی پیامبران را به‌دروغ‌گویی نسبت دادند.

مانیز به‌کیفر کردارشان مؤاخذه‌شان کردیم. "(اعراف / ۹۶) برای این بوده که خیرات در زمین و آسمان قرار گرفته است. و از آن جایی که خیرات الهی از مقام ربوبیتش به طور نامحسوس صادر می‌شود، و مقدار و عدد آن هم قابل شمردن نیست، به چیزی که دارای زیاده‌غیر محسوسی است، می‌گویند: این چیز مبارک و دارای برکت است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۲۰۲) بنابراین، برکت به معنای خیری است که در چیزی مستقر گشته و لازمه آن شده باشد، مانند برکت در نسل، که به معنای فراوانی اعقاب یا بقاینام و دودمان است، و برکت در غذا، که به معنای سیرکردن مردم بیشتری است، و برکت در وقت، که به معنای گنجایش داشتن برای انجام کاری است که آن مقدار وقت معمولاً گنجایش انجام چنان کاری را ندارد. از آنجا که غرض از دین، تنها و تنها سعادت معنوی و یا حسی منتهی به معنوی است؛ لذا مقصود از برکت در لسان دین، آن چیزی است که در آن، خیر معنوی و یا مادی منتهی به معنوی باشد، مانند دعایی که ملائکه در حق ابراهیم (ع) کرده و گفتند: " قَالُوا أَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ؛ آیا از کار خدا تعجب می‌کنی؟ رحمت خدا و برکات او بر شما خاندان رسالت‌باد. بی‌گمان، اوستوده‌ای بزرگوار است. "(هود / ۷۳) که مراد از آن، برکت معنوی مانند دین و قرب خدا و سایر خیرات گوناگون معنوی و نیز برکت حسی مانند مال و کثرت و بقای نسل و دودمان و سایر خیرات مادی است که

برگشت آن به معنویات می‌باشد. براساس آنچه گفته شد، معنای برکت مانند امور نسبی، به اختلاف اغراض مختلف می‌شود، چون خیر بودن هر چیزی به حسب آن غرضی است که متعلق به آن می‌شود، مثلاً طعامی که انسان می‌خورد، بعضی غرضشان از خوردن آن، سیر شدن است، و بعضی غرضشان از خوردن آن تنها حفظ سلامت است؛ چون غذای مورد نظرشان را در میان غذاها نسبت به مزاج خود، سالم تر تشخیص داده، بعضی دیگر غذایی را که می‌خورند منظورشان استشفاء به آن و بهبودی کسالتی است که دارند، بعضی دیگر نظرشان از فلان غذا تحصیل نورانیتی است در باطن، که بدان وسیله بهتر بتواند خدای را عبادت کنند؛ پسوقتی عمل واحدی، چند جور غرض متعلق به آن می‌شود، برکت در آن نیز معنایش مختلف می‌گردد. ولی جامع همه آن معانی این است که خداوند خیر منظور را با تسبیب اسباب و رفع موانع در آن غذا قرار داده و در نتیجه غرض از آن حاصل می‌گردد. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۲۰۳)

۳. در تفسیر نمونه می‌خوانیم: برکت در اصل به معنای ثبات و استقرار چیزی است و به هر نعمت و موهبتی که پایدار بماند اطلاق می‌گردد، در برابر موجودات بیبرکت که زود فانی و نابود و بی اثر می‌شوند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ش، ج ۶، ص ۲۶۶)

۱-۲-۲. اقسام برکت:

در جهان بینی اسلامی اعتقاد به برکت و شکوفایی مادی، به معنای نفی اسباب مادی و یا کم رنگ شدن نقش آن‌ها نیست؛ بلکه بدین معناست که اسلام علاوه بر اسباب مادی شناخته شده برای رشد و شکوفایی، اسباب ناشناخته‌ی دیگری را هم مؤثر می‌داند. در آیه شریفه ۹۶ سوره اعراف " وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ وَ لَكِنَّ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ؛ اگر مردم قریه‌ها ایمان آورده و پرهیزگاری پیشه کرده بودند برکات آسمان و زمین را به رویشان می‌گشودیم، ولی پیامبران را به دروغگویی نسبت دادند. ما نیز به کیفر کردارشان مؤاخذه‌شان کردیم." مراد از برکات، هر چیز کثیری از قبیل امنیت و آسایش و سلامتی و مال و اولاد است که غالباً انسان به فقد آن‌ها مورد آزمایش قرار می‌گیرد. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۲۰۱) بر اساس این آیه، برکات به دو قسم تقسیم می‌شود:

۱-۲-۲-۱. برکات معنوی (آسمانی): برکات آسمانی عبارت است از توجهات معنوی و رحمت‌های روحانی که سبب گشایش و خوشی روحی و وسعت قلبی و نورانیت باطنی و استفاضه از فیوضات الهی می‌شود. (مصطفوی، ۱۳۸۰ش، ج ۹، ص ۷۱)

۱-۲-۲-۱-۱. اقسام برکات معنوی

۱-۲-۲-۱-۱-۱ الف. دین الهی:

دین عبارت است از راه و روش مخصوص زندگی که خدای تعالی آن را مطابق فطرت انسانی و متناسب با نیازهای انسان در مسیر زندگی او قرار داده است. انسان از قدیمی ترین روزهای حیات خویش، به صورت اجتماعی زیست داشته است و امتی واحد بودن، همواره از آرمان‌های بشر محسوب می‌شود؛ ولی از آنجایی که در بین آن‌ها اختلافاتی پدید آمد، خداوند پیامبران را هشداردهنده و انداز کننده مبعوث کرد تا با حکم حق به رفع اختلافات بپردازند. این مطلب در آیه ۲۱۳ سوره بقره به صراحت ذکر شده است که می‌فرماید:

"كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثْنَا لَهَا لُبِّيَّ مَبْشُرِينَ وَمُنْذِرِينَ أَوْزَلْنَا لَمْعَهُمَا الْكِتَابَ بِالْحَقِّ

لِيُحْكُمَ بَيْنَنَا سَفِيماً اِخْتَلَفُوا فِيهِ مَا اِخْتَلَفَ فِيهَا اَلَّذِينَ اُوْتُوا هُمِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ؛

مردم یک‌گانه بودند، پس خدا پیامبران بشارت‌دهنده و ترساننده را فرستاد، و بر آن‌

ها کتاب‌بر حقناز لکر دتا آن کتابدر آنچه مردم ما اختلافدارند، میان‌شان حکم‌کند، ولی جز کسانی که کتاب‌بر آن‌ها نازل شده حجت‌ها آشکار گشته بود، از روی حسدی که نسبت به هم می‌ورزیدند، در آن اختلاف‌نکردند. و خدا مؤمنان را بهار اده خود در آن حقیقتی که اختلاف می‌کردند راه نمود، که خدا هر کس را که بخواد بهر اهر استهدا بتمی کند."

آیه

از این

به خوبی استفاده می‌شود که دینو جامعه بشری، در حقیقت، ناگسستنی هستند. هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند بدو و مذهب او ایمان بخدا و رستاخیز، زندگی صحیحی داشته باشد. هم چنین بیانگر این است که، آغاز پیدایش دینو مذهب معنی واقعی کلمه، همان زمان پیدایش جامعه انسانی بوده است و پایاندن‌ها اختلافات، یکی از مهم، ترین اهداف دینو مذهب بوده است. آیین‌های الهی اهداف‌یادی را تعقیب می‌کنند؛ ولی مسلماً یکی از مهم ترین اهداف، رفع اختلافات بوده است؛ زیرا همیشه نژادها، قومیت‌ها، و زبان و مناطق جغرافیایی عامل جدایی جوامع انسانی بوده اند،